

Apaffi Anna orvosságos könyve.

Ezt a nyelvészeti, művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is értékes kódexet a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kézírattára őrzi. Még kiadatlan.

Negyedrét alakú, sajtolt diszítésű börtáblába fűzött kézirat. Tintával rajzolt keretes címlapján ezt olvashatjuk:

Orvosságos | KÖNYV | melly Tekintetes | Nemzetes |
APAFFI | ANNA | Asszony ö kglme | parancsolattábul |
le iratott An | no 1677 | FOGARASBAN | Ujhelyi
István által. |

Kéziratunk 139 eredeti számozású lapot tartalmaz. Az első lap felén kívül még hiányzanak: a 31–32, 45–46 és 53–56 lapok. Tartalomjegyzéke is csonka.

Az orvosi rendeletek nem rendszeresen, azaz betűsorba szedve vagy tartalmi egységük szerint csoportosítva következnek egymás után, mint a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban lévő hasonló kézirat fejezetei,¹ hanem a kedvező vagy véletlen alkalmi források felhasználásának rendszertelenségében. Ezért vált szükségessé a kézirat végén egy betűsorba szedett, rendszerező „Mutató Tábla” összeállítása. Az egyes rendeleteket tintával aláhúzott egy-két szóból, néha több mondatból álló címjelzés előzi meg. Kódexünk a 125. lapon ezzel a szóval végződik: „VEGE”. Ez alatt tintával rajzolt esinos záródísz látható. A 126. lapra egy másik kéz még két rendeletet másolt.

Kéziratunk Apaffi Anna, I. Apaffi Mihály fejedelem nővérének magánhasználatára készült, ki Apaffi György küküllői főispán 11 gyermeke közül a hatodiknak született. Első férjét, sepsiszentiványi Henter Jánost, 1661-ben elveszítette s így orvosságos könyvét második férjével, berenczházi Gilányi Gergellyel, a fejedelem bizalmasával kötött házassága folyamán másoltatta íródeákjával, Ujhelyi Istvánnal. 1677-ben első férjétől maradt Klara nevű leánya már elérte azt a kort, amelyben fokozottabb gonddal kellett kísérnie leánya testi-lelki épségét és jövő hivatására való alapos előkészítését.

A kódexet 1884-ben alsó-csernátoni Zambler Domokos, a sepsiszentgyörgyi állami méntelep tényleges századosa, ajándékozta az alapítónő, Cserey Jánosné, kérésére a múzeumnak. Csereyné rokoni összeköttetései révén jogot tartott az értékes kézíratra, mivel Henter Margitot Cserey János egyik öse, Henter Klárát, Apaffi Anna sógorának, Henter Mihály tábornoknak unokáját pedig Cserei Mihály vette feleségül. Zambler Domokos a kérést teljesítette, mivel feleségétől elváltan élve utódja nem maradt.

Az orvosságos könyv rendeleteit öt csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak az úgynevezett „Memoriale”-k. Ezek olyan rendeletek, amelyek bizonyos orvosságok vagy különféle anyagok előzetes elhasználásának hatásaképen különleges állapotunkra figyelmeztetnek. Pl. „Az melly Asszony-ember iszik fodormenthavizet s imelyeg az gyomra avagy az hasa faj, az olyan asszony-ember nehezes, ha nem imelyeg az gyomra s az hasa nem faj tehát nem nehezes”. (4. l.)

¹ Magyar Nyelv, 1913. 373. l.

A második csoportba tartoznak a vallásos szertartásokon alapuló rendeletek. Ezek rendszerint imádságszerű rohasszal kezdődnek s az orvosságzedesnek imadkozással és bizonyos szertartásokkal való megszákítását ajánlják a betegnek. Pl. „Szív fájásrul avagy szegezésrul való orvosság. Atyanak fiúnak és Szent Lelek Istennek nevébenn Ammen: Ez után az Miatyánkot és ismét ezenn orvosságot, utanna ismét másodsor az Credot az után ismét az orvosságot, az Miatyánkot utanna el mondani probait dolog, az kezét pengig mind az kettőt alá kell tenni az emberre az noi az nyavalyája vagyou s mindenkor valamikor atyat fiut és Szent leleket emlit, meg kell nyomítani mind az három személyt mikor emliti eczer minden személyt emliteskor”. (16. l.)

A harmadik csoportba azokat a rendeleteket oszthatjuk, amelyek népi babonára támaszkodnak. Ebben a rajtában fellelhető a nép természetimádo hitvilágának minden mozzanata. Betegségének gyógyításában osztozódik az egész természet: a föld, a hold, a tűz, a fém stb. Pl. a gólyva gyógykezelesere az alábbi eljárást ajánlja. A gólyvas ember holdtölte után két napra vegyen egy tertaly tekete bärsonyt s egy új spongyát. Csavarjon mindkettöbe egy-egy penzermet. Ezután menjen el a fazekashoz s vásároljon töte egy új fazekat. Az edény árat fizesse meg, de vásárlás közben ne beszéljen. Hazaterve a bärsonyt és a spongyát tegye az új fazekba, tedje le s tapassza körül tiszta agyaggal. Majd alkalmas helyre tegyen tüzet s az edényt helyezze ego parázs köze. Fontosan két órai főzés után a fazek alján maradt hamúból vegyen be vacsora után egy késhegynyt. A következő két napon minden etkezés után ezt ismételje meg. A harmadik nap semmit sem szabad ennie. Ha a beteg úgy el ezzel az orvossággal, amint írva van, gólyvája rövid idő alatt elvész. (120—121. l.)

A negyedik csoportba sorozhatjuk a gyógyító italok készítésére szolgáló rendeleteket. A gyomorfájást a „citrom-lictarium” csillapítja. (17. l.) Változatosságuknál fogva érdekesek azok a rendeletek, melyek orvosságot sajátolnak ki a szederjes violából (39. l.), a nyers veres rózsából (39. l.), a muskotálykörteből (72. l.), a meggyből (105. l.), a mezből (106. l.), a birsalmából (106. l.) egyaránt.

Az ötödik csoport mindössze egyetlen rendeletet tartalmaz: Báthori István lengyel király orvosi rendelvényét. (6. l.) Egyedülálló, mivel teljesen latinnyelvű szöveggel rendelkezik. Ha nem idegen nemzetiségű orvos írta, nyelve feltűnően eltér nemcsak a korabeli, de még a jóval korábbi időkbel fennmaradt hasonló emlékek nyelvetől is. A XV. században az orvosságok nevének egy része magyarul fordul elő orvosi rendeleteinkben, csak „a velek való elesmodja és mértekek” szövege készült latinul.² Apaffi Anna könyvében csak azok az orvosságok maradtak latin köntösben, amelyekre még nem alakult ki megfelelő magyar kifejezés, mint

- Pomagranat (2. l.) — *Punica granatum* — *ma*: gránátalma,
 Camphor (2. l.) — *Camphor*, —
 Krispan (5. l.) — *Cuprum aceticum* — *ma*: hánytató,
 Baltrionviz (7. l.) — *Baldrian-Valeriana* — *ma*: macskagyökönke,
 Chelidoniaviz (7. l.) — *Chelidonium Maius* — *ma*: vérehulló kecskefű,
 Angelica (13. l.) — *Angelica* — *ma*: angyalgyökér,
 Flastrum (26. l.) — *Flastrum* — *ma*: sebtapasz,
 Unicornis (35. l.) — *Unicornis* — *ma*: egyszarvú stb.

Apaffi Anna orvosságos könyvének eredeti forrását nagyban körvonalazhatjuk. Ujhelyi István a kézirat szövegének nem volt szerzője, csak másolója. Ugyanis 1773-ban már ötödször jelent meg Kolozsvárt egy népszerű orvosságos könyv ezzel a címmel: *Házi különös orvosságok, melyek az Orvosok nélkül szükölködő betegeskedőknek vigasztalásokra Nyomatásokból és Írásokból szedettek egybe*, s ebben a gyűjteményben sok olyan rendeletet talál-

² Tudományos Gyűjtemény, 1835, 3, 33—36. l.

lunk, melyek az Apaffi Anna könyvének megfelelő rendeleteivel majdnem szóról-szóra egyeznek. A *Házi különös Orvosságok* a pestis gyógyítására a következőket ajánlja: „Fekete Retket kénkövel kell megtörni s ezt ki-fatsarni és annak vízből mint-egy kalánnyt meginnya“ (103. l.) Ujhelyi István így másolta le: „Fekete Retket kenkövel meg kell torni aszt osztann ki facsarni s annak a vízbenn mint egy kis kalánnyt kell meg innya, felette igen hasznos orvosság“ (35. l.) Még kevesebb az eltérés a hagyomány gyógykezelésére szolgáló rendeletek szövegei között. Az előbbi szerint: „Vegy kender mag olajt, kend-meg a testét, el-nem hatalmazhatik az emberen“ (50. l.) Ujhelyi másolatában: „Vegy kender mag olajt kend meg az embernek testet vele s nem hatalmazhatik el“ (50 l.) Majdnem szó szerinti az egyezés a hályagos szem rendelvényeinek szövegei között. A kolozsvári változat szerint: „Vedd a kárász hálnak az háját egy tseréppen (!) lassan a tűznél olvazd meg, azután töltsd egy üvegbe, estvé s reggel tsepppegess a szembe“ (52. l.) Kéziratunkban így olvashatjuk: „Vedd az hálnak az lepirül az haját egy tiszta cserepbenn lasan tűzön olvaszd meg azutann töles egy üvegbenn, osztan reggel s estve toles az halyagos szemben s meg gyogyul“ (108. l.) Ugyanezt a hasonlóságot tapasztalhatjuk a csipás szemről (16. l. — 91. l.), a szeplőről (124. l. — 99. l.), stb. szóló rendeletek szövegei között.

Másfelől olyan rendelvényeket is találunk Apaffi Anna könyvében, melyek a *Házi különös Orvosságok* gyűjteményében nem fordulnak elő. A különböző olajok készítéséről (112—113. l.), az öklelet (114. l.), a megnémulás (114. l.), a hasfájás (114. l.), orrvérzés (114. l.), torokfájás (119. l.), viszketeg (104. l.), koszvar (104. l.) és fakadék (104. l.) gyógyítására szolgáló rendeletek teljesen hiányoznak a kolozsvári gyűjteményből.

Végül a *Házi különös Orvosságok* számtalan rendelete sem található Apaffi Anna könyvében. Ezek a rendeletek viszont előfordulnak Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*-ának különösen a második kiadásában. Ujhelyi István 1677-ben másolta könyvét, Pápai pedig 1690-ben adta ki először *Pax Corporis*-át, tehát az eltérés nyilvánvaló.

Fentiekből önként következik, hogy a *Házi különös Orvosságok* gyűjteményének „nyomatásokból egybeszedett“ rendeletei nagyrészt Pápai *Pax Corporis*-ának szövegén nyugszanak, s ezek hiányoznak Apaffi Anna könyvéből, másrészt a kolozsvári gyűjtemény azon rendeletei egyeznek Ujhelyi István szövegével, melyek „írásokból szedettek egybe“ s ezek nem fordulnak elő Pápai könyvében, végül kéziratunk olyan rendeleteket is őrzött meg, melyek nem találhatók meg sem a kolozsvári gyűjteményben, sem Pápai Páriz könyvében.

Apaffi Anna orvosságos könyvének eredeti forrása tehát nagyrészt a *Házi különös Orvosságok* szövegének régebbi változata, másfelől olyan régi rendeletek, melyeket a későbbi könyvszerzők már nem ismertek.

Dr. Debreczy Sándor.